

aniq tasviri. Badiiy ijodga va amaliy faoliyatga o'rganish jarayoni uchun, ayniqsa, muhimi ko'rish orqali sezish hisoblanadi. Predmetlarni ko'rish orqali sezish tufayli inson uning rangini, shaklini, nisbatlarini, konstruksiyasini va uning boshqa xususiyatlarini anglaydi. Biz sezish va idrok qilish jarayonlarini o'rganib, psixologlar B.S.Kuzin, S.L.Rubinshteyn va E.G'oziyevlarning tadqiqot ishlariga tayandik.

S.L.Rubinshteyn fikriga ko'ra idrok qilish jarayoni inson o'zining kasbiy faoliyati jarayonida qo'yadigan amaliy vazifalariga bog'liq ekanini ko'rsatadi: hayotiy amaliyot insonning atayin qilinmaydigan idrokdan maqsadga yo'naltirilgan kuzatish faoliyatiga o'tishga majbur qiladi. Bu bosqichda idrok o'ziga xos nazariy faoliyatga aylanadi. Idrok – o'ziga xos bilish faoliyati, borliqni anglash demak. Shaxsiy ongda paydo bo'ladigan obrazni buyum bilan taqqoslash, solishtirish, tekshirib ko'rish idrok qilishning bilish faoliyati sifatidagi jiddiy bog'inini tashkil qiladi [6; 2-b.].

Zamonaviy ta'lim tizimida kompetentsiyaviy yondashuv ta'lim sifatini ta'minlaydi. Turli kompetentsiyalarni o'zlashtirish ta'lim jarayonining asosiy maqsadi va natijasi hisoblanadi. Aslida, ta'lim sifatini boshqarish, shu jumladan, kasb-hunar ta'limini o'quv jarayonida ta'lim olish natijalari sifatida o'zlashtirilishi zarur kompetentsiyalarni aniqlash bilan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gulyamov K.M. Kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo'lajak amaliy san'at o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish. Ped.fan.dok.dis.–T.:2023.15b.
2. Abduqodirov A.A, Pardaev A.X Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish nazariyasi va metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2012. – 104 b.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti.–T.:2008.T.8.–704 b.
4. Байденко В.И. Компетентный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы). Методическое пособие. Изд.5-е.– М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – 114 с.
5. Сластенин В.А Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. – М.: 2000. – 512 с.
6. Лебедев О.Е. Компетентный подход в образовании // Школьные технологии. 2004. № 4. – с 3.:
7. Байденко В.И Компетентный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы). Методическое пособие. Изд. 5е. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – 114 с.

AUTIZM SPEKTRIDA BUZILISH ANIQLANGAN BOLALAR TA'LIM TARBIYASIDA OTA-ONALARNING ROLI

Asrarxonova E.A., TDPU "Psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisdan autizm spektrida buzilish aniqlangan farzandi bor otalar toifalari va ularga ko'rsatiladigan psixologik yordam yo'nalishlari yoritilgan.

Tayanch tushunchalar: Autizm spektri buzilishi, shaxsiy emotsional soha, ichki konflikt, apatiya, ichki komfort, vaziyatli va shaxsiy havotirlanish, simbioz, kooperatsiya, infantilizatsiya, rehabilitatsiya;

Butun dunyoda autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalar sonining ko'payishi kuzatilmoqda. Ushbu muammo bolani jamiyatda ijtimoiylashishining samarali mexanizmlarini aniqlash orqali hal qilinishi mumkin. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish muammosi nafaqat O'zbekistonda, balki butun dunyoda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu umumiy ta'lim va maxsus ta'lim muassasalarida bunday bolalar sonining ko'payishi, differentsial diagnostika va tuzatish ishlari bo'yicha tajriba to'planishi bilan bog'liq. Bunday bolalarning munosib jismoniy, aqliy, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishi, ularni sog'lomlashtirish va jamiyatga integratsiyalashuvi uchun sharoit yaratish zarur.

Autizmni mustaqil kasallik sifatida birinchi marta XX asr o'rtalarida Amerikalik psixiatr Leo Kanner (Kanner, 1942) tasvirlangan. Bir yil o'tgach, 1944 yilda Xans Asperger (Asperger, 1944) keyinchalik uning nomi bilan atalgan "autistik psixopatiya" sindromining birinchi ta'rifini nashr etdi. Rossiyada bolalik autizmini aniqlashning birinchi, eng to'liq yondashuvini va autizmning organik genezisi kontseptsiyasini ilgari surgan olim S.Mnuxin hisoblandi (Mnuxin, 1967) [4].

Tadqiqotlar natijasiga ko'ra bundan 20 yil oldin, har 10 ming bolaga 5 dan 26 gacha autizm holati to'g'ri kelar edi. Bugungi kunda butun dunyoda autizm spektrining buzilishi bilan og'rikan bolalar soni tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda - Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazining yangi hisobotiga ko'ra, 68 boladan bittasida autizm spektrining buzilishi mavjud. Oxirgi besh yil ichida autizm holatlarining 78 foizi qayd etilgan. Xalqaro tashkilotlarning fikriga ko'ra, ushbu rivojlanish buzilishining sabablari haqida aniqlik yo'qligi va samarali tibbiy yordam ko'rsatish imkoniyatining yo'qligi vaziyatni murakkablashtirmoqda [5].

Autizm spektrining buzilishi - bu sezilarli geterogenlik bilan tavsiflangan murakkab nevrologik kasallik. Autizm bola hayotining barcha jabhalariga ta'sir qiladi. Bular, birinchi navbatda, hissiy ma'lumotlarni idrok etish va qayta ishlashda qiyinchiliklar, nutq va aloqa buzilishlari, o'z faoliyatidagi cheklovlar (shu jumladan, xatti-harakatlarning stereotipik shakllari), tor doiradagi qiziqishlar va boshqalarda namoyon bo'ladigan ijtimoiy o'zaro ta'sirdagi qiyinchiliklar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, autizm spektrining buzilishi bolaning tashqi dunyo bilan normal o'zaro ta'sirida asoratlarni keltirib chiqaradigan rivojlanishning juda keng doirasini o'z ichiga oladi. Autizm spektrida buzilish bilan og'rikan bolalar uchun umumiy bo'lgan narsa shundaki, ularning barchasi uchta sohada ("autizmdagi buzilishlar triadasi" deb ataladigan) qiyinchiliklarga duch kelishadi: ijtimoiy muloqotdagi buzilishlar, cheklangan ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va ijtimoiy tasavvurdagi qiyinchiliklar.

Autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalar bilan reabilitatsiya ishlarini muhokama qilishda integratsiyalashgan yondashuvning dolzarbligi ko'pincha ta'kidlanadi. Ushbu yondashuv nafaqat tibbiy yordamni, bolani defektologik, psixologik va nutq terapiyasini tuzatishning individual va guruh shakllarini, balki oila bilan ishlashni ham o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, asosiy e'tibor ko'pincha ota-onalarga bola bilan o'zaro munosabatlarning yanada samarali usullarini o'rgatish, uy muhitini tuzish, uy vazifasini to'g'ri bajarish va hokazolarga qaratiladi.

Shu bilan birga, ota-onalar ham asosan psixologik yordamga muhtojligi aniq: salbiy emotsional holatlar (havotirlanish, ichki konflikt, apatiya, qo'rquv), bolaning kelajagi va o'z hayot istiqbollari bilan bog'liq muammolar doim ularni bezovta qiladi.

Yevropa va AQSh, MDH davlatlarida bu masalaga uzoq vaqtdan beri alohida e'tibor berilmoqda. Autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalar bilan ishlashda birinchi

navbatda e'tibor deyarli har doim ota-onalarga ijtimoiy va psixologik xizmatlarga qaratilgandir.

Autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalari bo'lgan turli xil oilalar shifokorlar va psixologlar bilan maslaxatga kelishganda, ular ham ijtimoiy darajasida, ham ta'lim darajasida va uning a'zolarining shaxsiy xususiyatlarida, bolaning kasallik belgilarining turli darajada ekanligi bilan farqlanadi [3]. Ko'pincha bola bilan reabilitatsiya ishlarida ona asosiy hamroh sanaladi. Onalar ham bolasining holatidan kelib chiqib turli xil tasniflanadilar:

ba'zilar yaqinda bolasida autizm spektrida buzilish tashxisi borligini bilgan onalar guruhi;

autizm spektrida buzilish aniqlangan bola ruhiy holatidagi psixozni birinchi marta boshdan kechirgan onalar guruhi;

tashxisda adashgan va nima bo'layotganini to'liq tushunmaydigan onalar guruhi;

allaqachon "qayg'u ishi" ni bajarishga muvaffaq bo'lishgan va barcha kerakli reabilitatsiya tadbirlarini mustaqil ravishda rejalashtirishga qodir onalar guruhi.

Shu bilan birga, inqirozning og'irligi har doim ham tashxis qo'yilgandan beri qancha vaqt o'tganiga bevosita bog'liq emas. Ota-onalarni psixologlardan yordam so'rashga majbur qilgan holat albatta bolaning xatti-harakatlarining xususiyatlari (hissiy xususiyatlar, bolaning negativligi, stereotiplari, qat'iy tartibni saqlashga doimiy ehtiyoj, muloqotda qiyinchiliklar va boshqalar) bilan bog'liq. Ijtimoiy muhitda autizm spektrida buzilish aniqlangan bola ota-onalarini "yomon tarbiya"da ayblash, bolaning xususiyatlarini noto'g'ri tushunish ota-onalarda o'z qadr-qimmatining keskin pasayishiga, o'zini aybdorlik, uyat va nochorlik hislariga olib keladi. Ammo tibbiy tashxisdan keyin ham bunday "aniqlik" ning paydo bo'lishi har doim ham yengillik keltirmaydi.

Chalkashlik, shok, kelajak haqida aniq g'oyalarning yo'qligi bolaga zarur yordamni tashkil etish va tegishli uy sharoitini yaratish bo'yicha chora-tadbirlarni tezda qabul qilishga yordam bermaydi. Inqirozdan tiklanish davrining davomiyligi ko'plab sabablar (shu jumladan, ota-onalarning shaxsiy xususiyatlari) bilan bog'liq. Ammo, ko'pincha butunlay boshqa odamlar uchun umumiy joy - bu qo'rquvni engish zarurati, vaziyatni qabul qilish bilan bog'liq qiyinchiliklar, bolaning xususiyatlarini tushunish, ijtimoiy izolyatsiya, oiladagi tartibni o'zgartirish va boshqalar.

Ammo, ko'pincha autizm spektrida buzilish aniqlangan bola ota-onalari uchun umumiy maqsad - bu qo'rquvni yengish zarurati, vaziyatni qabul qilish bilan bog'liq qiyinchiliklar, bolaning xususiyatlarini tushunish, ijtimoiy izolyatsiya, oiladagi tartibni o'zgartirish va boshqalar tashkil qiladi.

Respublikamizda autizm muammosi mutlaqo yangi bo'lib, shunga mos ravishda bunday bolalarni tarbiyalayotgan ota-onalar va oilalarga psixologik yordam va qo'llab-quvvatlashni tashkil etish bo'yicha ixtisoslashtirilgan o'quv va ilmiy uslubiy tavsiyalar yetarli darajada yetishmaydi.

Autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalari bo'lgan oilalar va ayniqsa onalarning qiyinchiliklari juda chuqur, keng va xilma-xildir. Bundan kelib chiqadiki, onalardagi ruhiy holat buzilishi bilan kechadigan jarayonlarni bir martalik maslahat bilan hal qilib bo'lmaydi. Ko'rinib turibdiki, psixologning autizm spektrida buzilish aniqlangan bolasi bor oilalar va ota-onalar bilan samarali ishlashining zaruriy sharti ko'plab maslahat uchrashuvlarini tashkil etish bilan bog'liqdir.

Ota-onalarning autizm spektrida buzilish aniqlangan bolani davolash, tarbiyalash va o'qitish jarayoniga mutaxassislarning aralashuviga bo'lgan o'ziga xos munosabati tufayli (bunday bolaning rivojlanish xususiyatlarini tushunmaslik, mutaxassislarga

ishonchsizlik, o'zlaridagi uyalish hissi va oshkoralikdan qo'rqish va boshqalar) psixologlarning ular bilan maxfiy va bepul uchrashuvlarni tashkil etishi juda qiyin, murakkab va mashaqqatli jarayon sanaladi. Ammo, psixolog ota-onalar bilan o'zaro tushunishga erishgan bo'lsa ham, bunday hollarda tez-tez uchraydigan boshqa muammoga duch keladi.

Onalar barcha muammolarni faqat ularni aralashuvi bilan hal qila oladigan mutaxassisni ya'ni psixologlarni hamma narsaga qodir sehrigar sifatida qabul qila boshlaganida, "burilish" deb ataladigan jarayon yuzaga keladi. Onalar, ularning fikricha, "eng yaxshi mutaxassis" ni topib, o'zlarini chetlab o'tishadi yoki tuzatish rivojlanish jarayonida ishtirok etishda passivlashadilar.

Shu sababli, mutaxassislar oldida onalarni autizm spektrida buzilish aniqlangan bolani rivojlantirish va tarbiyalash jarayonida faqat birgalikda, izchil va tizimli faoliyat ijobiy natijalarga olib kelishi mumkinligiga ishonitirish kabi qiyin vazifa turibdi.

Bolalarda autizm spektrida buzilish - ota-onalar uchun haqiqiy ma'noda halokatli hodisa sanalib, ularda keskin vaziyatlarga xos bo'lgan zarbani keltirib chiqaradi. Autizm tashxisini tan olish lahzasida ota-onalar bir vaqtning o'zida yo'qotish hissiga o'xshash ruhiy holatni boshdan kechiradilar. Bola vafot etmasada, ota-onalarda xayoliy bolaning yo'qolishi, uning sog'lom qiyofasi, orzulari, kelajakda sog'lom bolaning kamolotga yetishi bilan bog'liq umidlari so'nishi kuzatiladi. Ota-onalar ayniqsa onalarning odatiy turmush tarzi o'zgaradi, Onalarning hayot tarzi "tashxisdan oldingi", "tashxis davri" va "tashxisdan keyingi" davrlarga bo'linadi [2].

Autizm spektrida buzilish aniqlangan bola onalari uchun korreksion ishlar ikki hil yo'nalishga ega: psixologik-pedagogik va psixokorreksion yo'nalishlardir. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, psixologik-pedagogik va psixokorreksion yo'nalishdagi ishlar doimiy ravishda ota-onalar bilan tashkil etilsa, autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalar jamiyatda ijtimoiylashuvi oson kechadi va bola psixik rivojlanishida ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: пути помощи. – Москва : Теревинф, 2007. – 288 с.
2. Никольская О.С., Лебединский В.В., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. – Москва: Медицина, 2003. – с. 127.
3. Морозов С.А. Детский аутизм и основы его коррекции (материалы к спецкурсу). – Москва : СигналЪ, 2002. – 108 с.
4. Мнухин С.С., Зеленская А.Е., Исаев Д.Н. О синдроме раннего детского аутизма, или о синдроме Каннера у детей // Журнал психиатрии им. С.С. Корсакова. – 1967. – № 10. – С. 56–78.
5. Rogers, S.J., Vismara, L., Wagner, A.L., & McCormick, C., et al. (2014) Autism treatment in the first year of life: a pilot study of infant start, a parent-implemented intervention for symptomatic infants. J Autism Dev. Disorder, 44, 2981–2995. doi: 10.1007/s10803-014-2202-y
6. Serious, A. (2013) Game about Emotions for Children with Autism Spectrum Disorders. Psychology Journal, 11(3), 191–211. Retrieved from: [http://www.psychology.org/File/PNJ11\(3\)/PSYCHOLOGY_JOURNAL_11_3_QUEIROS.pdf](http://www.psychology.org/File/PNJ11(3)/PSYCHOLOGY_JOURNAL_11_3_QUEIROS.pdf) (accessed 22.03.2018).